

KITABNŲ SOSIALIST ELGE

ÇANŲ BAŞLAQIAN OQUCUNU BIBLIOTEKASŲ

V. G. KOROLENKO

MAKARNŲ TYSY

Çыгырлань А. көсыргенди

QAROBLNASIZDAT

Narsana—1935 ç.

КНИГУ—СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ДЕРЕВНЕ
БИБЛИОТЕКА НАЧИНАЮЩЕГО ЧИТАТЕЛЯ

В. Г. КОРОЛЕНКО

СОН МАКАРА

кар. 247 - 8

Карачаево-Черкесская
ОБЛАСТНАЯ
БИБЛИОТЕКА

Перевод А. И. Джирикова

КАРОБЛНАЦИЗДАТ

Кисловодск—1935 г.

Bu tyşny, kesini buzovlarъn¹ uzaq, mьdax çurtlaqqa quvqan çarъ Makar көrgen edi,—ol kimda bilgen ne pelaxda ana çavuvcu Makar edi².

Анъ tuvqan çeri—Calgan degen tunakъ slo-bodka—uzaq jaqut tajgada³ tas bolqan edi.

Makarnъ atalarъ bla akgalarъ tajgadan keslerine bir kesek buzlaqan çercik съъръв alqan edile emda, mьdax qalъn ceget, alqъn төgereklerin çavluq eterik qavьrqa bla qurşalav tursada ala, анъ ycyn qajqьрмаj edile. Arivlannan çerde buruvla işlendile, tişle bla gevenle boldula-etildile, gitçe, tytynly

¹ Kesini buzovlarъn quvqan—degen „Makar buzovlarъn qьsdamaqan çerni“ usynden nart sözdy, alaj demeklik uzaq, aman krajъdъ, adamla sьыkaqa varьvcu çerni usynden ajъladъ.

² Ne pelax da ana çavuvcu—degen „Ne pelaxda ana çavuvcu, çarъ Makarnъ“ usynden nart sözdy alaj demeklik, eter işi bolmavcu, çolu bolmavcu adam demeklikdi.

³ Jaqut tajga—Jaqutija—dev qacan ese da bir zamanda, pat-saxnъ zamanlarъnda—çurtnu em kijik, tunakъ myjyslerini birine ajъladъ. Korolenkonu xarağъnda çazyqanca, Jaqutijany adamlarъ „keslerini“ kulaklarъ bla orus kypseleni emda cinovnikleni qatъ çegivlerinde tur-qandъla—bek inçilib, qьъnlarъ aşalъv çaşaqandъla. Sovet vlast bol-qandan sora Jaqutija avtonomku sovet socialist respublika bolqandъ, anda respublika qarьvlu-kьcly socialist mylk quraqandъ emda ol respublika kesi qьъnlarъ bla çaşaqan-jaqutlulanъ çaşavlarъn игі çaньna bek ullu tyrlendirgendî.

Tajga—dev ken-ullu, tutuş cegetleni, adam ozalmazca, kijik cegetli tunakъ çerni atъna ajъladъ.

jurtcuqla¹ əsdyle, em artda, tamam xorlamıǵ vajraq kibik, dubburcuqnu usynde elcikni arasından kəkge klisanı qonurav uruvcusu işlenib sьqǵ. Calgan ullu slovoda boldu.

Alaj'a Makarnı, ataları emda akgaları tajga bla qazavat ete, anı ot bla kyjdyre, temir bla kese turquncu, bilinmegenlej aqьrп-aqьrп ala kesleri kijiklesgen edile. Jaqutlu qatьnla ala, ala jaqut tilge burulqan edile emda jaqutlulanı qььqlarьn, adetlerin alqan edile. Ullu orus tuqumnu belgili işleri syrtylynyv dump vola edile.

Qalaj bolsada bolsun, alaj'a meni Makarьm tamьrı calganı elli volqanьn esinde qatı tuta edi. Ol mьnda tuvqan edi, mьnda җaşaj edi emda umutu mьnda ɵlyrge edi. Ol kesini atı bla bek maxdana edi emda bir-birde, tyzyn ajtsaq, kesi jaqutluladan ne qььqlarы bla, ne җaşav xalı bla vaşxa bolmasada, vaşxalaqqa „җaman jaqutlula“ dev uruşa edi. Orusca ol az emda bek osal sɵleşe edi, usyne җanvar terileni kije edi, ajaqlarыna „torvasalanı“² kijib җyryj edi, xar kim aşavcu zamanda kirpic cajı³

¹ Jurtcuqla—„jorta“ degen sɵzny gitçelenib ajtylqanьdь—„jorta“ dev tɵgerek aqacladan (tɵrtme) işlenib, saz topraq bla syrtylgen jaqutlulanı xar quruda җaşaqan mekamlarыna ajtylady. Jurtnu tyvu (polu) җerdi emda pecni orununa aсьq oсьqь vardy.

² Torvasa—dev buv teriden etilgen җumuşaq curuqlaqa ajtadyla.

³ Kirpic caj—Orta Aziya bla Sibirni xalqlarыnda bek җajььv-dь, kɵv җyrytyledi, caj terekni lgi zьььr-qatı capraqlarы bla caj proizvodstvonu kesek-vusaq zatlarыndan (otxodь) volady. Alanı princ suv bla җibitib, usynen aur zat bla vadyrsala, cajı „kirpicleri“ volady („kirpic caj“ degen at da mьndan sьqǵanьdь).

suvuqanь bla narduvcuqnu (гырчыньсьqнь) aşaj edi, prazdnik emda vaşxa bek guzava kəzyvlede va qaj-naqan çav aşaj edi, ol qajnaqan çavdan anь allыnda stolda nellaj bir bolsa, allaj birni aşaj edi. Ol əgyzlege, atxa minçenca, miniv bek omaq çyryj edi, avruqan kəzyvynde va şamannь¹ caqьra edi, şaman acuvla-nьv, хьнь-хунu etiv, tişlerin зьqьrdata, qorqutuv Makardan avruvnu qьsdaqьa kyreşe mьльгьn ata edi.

Ol adam qorqarca qatь işlej edi, çarь çaşaj edi, acxa suvuqqa da təze edi, ekisini qьjьnьqьn da kəre edi. Caj bla narduvcuqlanь хаqьndan tox-damazdan kyreşgen bolmasa, anь aqььna kelgen vaşxa zatla varmь edile?

Da, var edile.

Ol esirse, çьlaj edi. Ol „Ullu allaxьm, vizni çaşavuvuz qalajdь?“ dej edi. Andan sorada bir-bir-de, varьnda atьv „tavqьa“ keterge amansьnmaz edim dej edi. Ol anda ne savan syrlyk tyldy, ne urluq atarьq tyldy, ne otun keserik tyldy, ne otun taşь-ryq tyldy, ol oqaj esen, ol anda qol tirmende myr-zevny da tartarьq tyldy. Ol çanьz qutulqan eterik-di. Bu tav qallaj tav bolqanьn, anь qajda bolqanьn ol tamamlь bilmej edi, birincisi, bu tavnu bolqanьn bile edi, ekincisi va ol tav qajda eseda uzaqda

¹ Ş a m a n—Sibirde хьjньсьqьa şaman dejdile. Şamanla doktorluq etiv bla emda xalqнь aqььn dinni qoruvlarqьa, aña inanьvqьa vuruv bla kyreşe, qarañ emda artxa qalqan nasionalanь хьjsaьsьz bek aman eksploatirovat etgendile. Sovet vlast bolqanь şamanla sibirni ol qoj em qarañ myjьşlerinden da uaq-uaq dump-tas voluv varadьla.

bolqanъn bile edi, allaj uzaqдъ, asъrъ uzaqdan andan anъ tajon-ispravnik¹ da keltirallъq tyldy. Anъ çasaqla vermezligi da asъqдъ.

Esirmegen zamanъnda ol bu aqъlna kelgen zatlanъ vylaj alamat tav tavъlmazlъq bolqanъn esgeriv qoja volur edi, alaj'a esirse, ullu kellyrek vola edi. Ol kerti çaraqan tavnu tavmaj vaşxaqja tyşerge volurma dej edi. „Ol zamanda va voşallъqma“ dej edi, alaj'a alaj bolsada varъqja xazъrlana edi, ol bu aqъlna kelgen zatnъ tolturmaj edi ese, ol, birda işeksiz, kœcgyncy-tatarlъla ana xar zaman-da kycly etilir ycyn maxorkaqa salъnъv turqan aman araqъnъ sata volur edile, ol araqъdan'a qarъvsuz volub, çenil oqluna çъqlъla edi emda avruj edi.

II

Iş Rozdestvonu allъnda bolqan edi, emda tambla ullu prazdnik volluqu Makarqa belgili edi. Bu sebebden ol tartarqa bek syjgen edi, alaj'a alъv tartarqa çuqu çoq edi: Ætmegi tausulurqa çetgen edi: Makar ol çerdegi kypsele bla tatarlъladan alъv vorc etgen edi. Anъ bla birgelej tambla ullu prazdnikdi, işlerge çararъq tyldy,—tartmasa, ol ne eterikdi? Bu aqъl anъ nasъbsъz ete edi. Anъ çasavu qallajдъ. Ol oqaj esen uilu qъşxъ prazdnikde ol bir şъşa araqъ tartarqa da qolundan kelmejdî!

¹ Tajon-ispravnik Tajon—dev jaqutlulada kesini rajonunda bir zamanda administrativnъj viast qolunda bolqan „vijni“ ertdeden qalqan atъdъ. Jaqutijada pateaxlъqnъ begij varqanъna kœre, tajonlanъ vlastlarъ qurutulub bytev Rossijadaca ispravniklentî—uezd politsijanъ nacalniklerini qoluna verilgen edi.

Ань ваşьна насъвь ақыл келди. Ол өрге турув
kesini ғылтырған сонасын¹ kijdi. Ань қатынь кыцлы,
сиңирли, kimda eslerca bek қарьвлу emda allaj бир
çaman тьşьrv edi, ань ақылына kelgen хьjlasъz zat-
lanь bilivcy қатын бу çolda ань ne muratь volqa-
нын таньды.

— Қайрь varasa, iblis? Entda kesin çaңьzлаj
арақь tartarqамь syjese?

— Daur etme! Bir şьşa satьv alajьm. Tambla
virge icerviz.

Ол ань имваşьна urqаньнда, асьрь bek urqan-
dan tevдirdi emda ьşarьv көз қьsды. Тьşьrv çy-
rek alajды: ol, Makar ань aldarьqьн bilgen edi,
alaj'a erini erkesine kesin aldatды.

Ол еşikге сьқды, арвазда қаşха қарт алаşань
tutdu, çальndan tartьv келив, ань canaqa çegiv ваş-
лады. Çeңil oquna қаşха алаша kesini iesin qavaq
ешikden сьқарды. Ол ьлаjда toxdadь emda ваşьн
buruv, saqьş vasxan Makarqa neni eseda soruroqa
qaraqanca qarady, ol zamanda Makar çygenni sol
bilegin qьmyldatьv, atнь elni (slovodanь) қьjрь
tava burdu.

Slovodanь em қьjрьнда асьрь ullu volqan бир
jurtcuq var edi. Andan qalqan jurtladan сьқqanca,
өрге mijikge oçaqнь tytyny çuvuq çulduzla bla
çarьq ajнь yslerine arь-berі buruqan aq tytynyn
çaja, tytyn сьқа edi. Mutxuz vuzlanь ysy bla ça-
rьqь ura, ot arь-berі төgyle edi. Arbaz şoş edi.

¹ S o n a--dev jaqutlula kijivcy kijimge ajьladь.

başın arğ-beri bulqav çenil oquna şindikden qovdu
— A, savbol, savbol Makar! Ma qalaj aşx boldu.
Bizni vla caj icermise?

Анъ ајтханън Makar çaratdı.

— Cajmь?—dev ol çanьdan sordu.—Bu igidil..

Ma, qarnaş, igidi... Bek igidi!

Ol çenil oquna teşiniv başladı. Tonu vla bər-
kyn teşgeninde, kesi-kesine çenillennenca kəryndy,
samovarda issi kəmyrleni çannanların kərgeninde
va, çaş adamqa vьlaj ajtьv təgylyv başladı:

— Мьн sizni syjeme da!.. Alaj syjeme... Kесе
çuqlamajma...

Kişi adam buruldu, emda anь betinde buşuv
ьşarьv boldu.

Ol — A, syjemise? Sana ne kerekdi? —dedi
Makar kyldy.

— Bardь işim—dev ol çuav etdi. Sen qalaj bil-
din da?.. Bolsun. Caj iciv voşajьm da ajtьma.

Caj ic dev qonaqvajla kesleri ajtxan sevevli
Makar andan da arь varmaqьqnь tьjьnşь kərды.

Ol— Tişlik çoqmudu? Men syjeme, — dedi.

Çoqdu.

— Nu xata çoqdu, başxa zamanda aşarьvьz...
—dev Makar raxatlandьrған maqam vla ajtdь.—
Tyzmy ajtama başxa zamanda aşarьvьzmь? — dev
çanьdan sordu.

Bolsun.

Endi Makar kişi adamlanь ana bir kesek tavada
vişgen et verlikleri bolqanьa sanadı, Makarqa allaj
berillikle va bir zamanda da verilmeј qalmavcan edile.

Bir saqatdan ol vьjaqьnlaj kesini canasьna mindi. Ol alqьn ərəşьv vaqasь bla beş arva otun satьv bir sav som alqan edi. Tyzy, ol bygyn bu axcanь icmezme dev ant-qarqьş etgen edi, kesi va munu ərəil oquna eterge allьn ajlandьrqaн edi. Alaj'a bu ne işdi? Kөv varmaj voluq zauqluqu ujatdan qьjnalmaqlьqьn suvuta edi. Ol oqaj esen, kesi esiriv turoqanlaj, aldannan tyz qatьnь bek aman tyerigini usynden saqlьş da etmej edi.

Makarnь atь tyz varьr orununa, sol ərənna buruluв, tatarla tava tevregenin kөryv, kişі adam, kyle-kyle — Makar, sen qajrь varasa—dev qьsьrdь.

— Tpru-u!.. Tpru-u!.. Kөremise atьm qalaj ərəman zatdь... Qajrь varadь! dev ərəgenni sol bilegin qatь tarta emda adam eslemezca ərəgenni on bilegi bla qaşxanь ura, Makar kesin tyz eterge ky-reşdi.

Aqьllь atсьq, qujruqun xьnьraq bulqaj, burqaн ərənna aqьrьn atlav vara edi, emda ərəil oquna tatar qavaq eşikleni qatьnda Makarnь canaərəjaqlarьnь ərəyldaqaqlarь toxdadь.

III

Tatar qavaq eşikleni qatьnda at ilkiege taqlьlv, mijik jaqut at-ərərleri bla bir vөlek at tura edile.

Tar yjcykde xava adam solujalmazca aman edi. Maxorkanь aman tytynyn oərəq aqьrьn tarta edi da ol tytyn qara tuban kibik qalqьv tura edi. Stolnu artьnda emda şindikledə qajdan ese da kelgen jaqut-lula oltura edile:

Stollada araqylarъ bla ajaqla var edile: anda-мъни da kart ojnaqanla qaum-qaum съѣньв edile. Betler-terlev emda қъзъв edile. Ojnaqanlanъ көзleri kartalaqa kijik xalda qaraj edile. Axcala съqарыльв, ol saqatdan oquna xurçunlaqa çaşърыльна edile. Myjyşde salamнь usynde bir esirgen jaqutlu olturuv turqanlaj arъ-beri tevçildej edi emda bir ucu-қъѣъъв volmaqan çъръ soza edi. Ol tamaqъ bla kijik, зъ-нърдаqan tauşlanъ tyrly-tyrly çolla bla tambla ullu prazdnikdi, men'a vygyn esirivme dev съqara edi.

Makar axca verdi da ana da şъşa verdile. Ol anъ qojununa suqdu emda qaloqanlaqa bildirmezca qaranъ myjyşge ketdi. Ol anda ajaqlaqa bir-bir qujув, birini ьзъndan birin tarta edi. Prazdnik vol-qanъ seъevli araqъ acъ edi emda төrt etiv ycysyn-den aslamъна suv qoşuluv edi. Alaj'a, birda işeksiz, maxorkanъ ajamay qujqan volur edile.

Xar tartxanъ saъъ bir minutxa Makarnъ тыръvu тыъла edi, emda көзlerinde qallajla eseda bir қъзыl төgerekle çyryj edile.

Ol çenil oquna-esirdi. Ol da salamqa төneredi emda, qollarъ bla tovuqlarъn tutuv, alaqa aur volqan vaşъn saldy. Anъ tamaqъndan kesi allarъна ol въjaqъ зънърдаqan хъльмъль tauşla qujuluv съ-qa edile. Ol tambla prazdnikdi emda men beş arva otunnu icdim dev çъrlaj edi.

Anъ bla virge yjcykde tardan-tar vola vara edi. Çanъ adamla, namaz eterge emda tatar araqъ icerge kelgen jaqutlula kire edile. Xozjajъ çenil oquna varъnada orun tavъlmaj toxdarъqъn көrdy.

Ol stolnu artıñdan turdu da ƣyǵnna qaradı. Bu qaraqan ƣaran myjysge sinib, anda jaqutlunu Makarn da kordy.

Ol jaqutlunu qatna keldi emda, an ƣaqasñdan tutub, yjny icinden tşyna ырqadı. Andan so-
ra Makarn qatna vardı. Ana ol ƣerde ƣaşaƣan adam volqan sevebli tatarlı artıq sıj verdi: eşik-
leni kenine asıv, ol, ol ƣarlıƣa tavann alaj ullu
verdi, asıv bek tijgenden Makar yjden usıv va-
rıv, ыrunu tyz kyrtge komyldy.

Bu tına ылаj etgeni usyn munu koly qal-
qan ыла qalmaƣan ajıƣa ƣyñdı. Ol qolları
beti da ƣar ƣıuƣı volqan esgerdi. Ol qalaj-alaj
bolsada aman kemi ыла kyrtten sıqıv, kesini
ƣaşxas tava syrkeldi.

Aj ərge, mijikge kelgen edi. Ƣetegejlile ƣıj-
ruƣların enişge ƣendire başlaƣan edile. Buzlau-
sıvuƣ qatılannan edi. Kızıv-kızıvy ыла severde
ƣarmtögerek bulutnu artıñdan, ƣarıvsız ojnaj, baş-
lanñan sever ƣarqıñ¹ otlu vaƣanalar kolyrle edile.

Ƣaşxa, iesini volumun anılaƣanca, saƣ emda
esli volub yj tava ƣortdu. Makar, arı-veri ƣajƣala, ƣa-
naƣa olturdu emda kesini ƣyñn vardırdı. Ol beş
arıva otunnu icgenme, meni ƣart ƣatın topıldatı-
rıqdı—dev ƣırlaj edi. An tamaƣıñdan sıqƣan
tausla inirgi xavada alaj adam taralıra zyñrdav

¹ Sever ƣarqı—dev artıqsızda ƣış kecelede sıvuƣ (poljar-
nıj) oblastlada komyrek volubı ullu priroda da volubı zatxa ajıynadı.
Ol kony ƣarmtaılyq voladı, tyrsyn kyn tajaƣan tyrsynadı, bir-birde
ƣanqılyƣada voladı.

taşaja edile, bu zamanda oşaqın çavarqa jurtlanı başına minnen kişi adamın Makarnı cıyn eşıtgenninde cıyregi avruqanından da bek avrudu. Ol zamanın arasını qoşxa cananı dubburcuqqa cıqardı, alajdan tögerekdegile varı koryne edile. Ajnı cırbıq ıslerine tögylgen qarla acıq cıltıraj edile. Zaman zamanı bla ajnı cırbıq erigenca, qarla qaralıana edile, ol saqatdan oquna alaqa sever cırvını cırbıq qujula edi. Ol zamanda dubvurla alaşalannanca emda alada tajga bir cıvuqlaşxanca, bir daqıda uzaqlaşxanca koryne edi.

Tuvra tajganı tyvynde jamalax dubburcuqnu qar tıvvesi Makarqa acıq koryne edi. Ol dubburcuqnu artında tajgada tyrly-tyrly ceget cıanvarlaqa emda qanatılaqa anı qavxanı quruloqan edi.

Bu anı aqılına kelgen zatlanı varıvlarını tyrlendirdi. Ol, meni qavxanıma tylky tyşgendi—dev cırladı.— Men tambla tylkyny terisin satarma da qart qatın meni tyjmez—dej edi.

Makar yjge kirgen zamanda, suvuq-vuzlauq xavada qonuravını birinci qadıqlanı eşıildi. Ol em alqın qart qatınna alanı qavxanlarını tylky tyşgenin bildirdi. Qart qatın anı birgesine araı ıcmegenin ol cırtıda unutxan edi, emda alaj quanc xararqa da qaramaj, qart-qatın qarav-qaraqıncı sırtını tyvu syremine ajaı bla vek aman urdu. Daqıda ol orunna cırbıqlıncı, qart qatın cımduruqu bla anı vojınuna tyrtıdy.

Ol zamanda Calganın artında uzaqqa, uzaqqa bara, quanc prazdnik taş kele edi...

Ol orunda çata edi. Anь vaşь kyje edi. Ici ot bla qьzdyrьloqanca qьza edi. Tytyn bla araqьнь qatь qatьşxanь anь qan tamьrlarьнь icinde arь-veri qujula edi. Betinde erigen qarnь suvuq ьrxьсьqlarь sarqa edile; allaj ьrxьсьqla sьrtь bla da sarqa edile.

Qart qatьn ol çuqlajdь dev tura edi. Alaj'a ol çuqlamaj edi. Anь vaşьndan-esinden tylky ketmej edi. Tylkyny qavxanna tyşgenine ol tolu ьjnanьv edi, ol oqaj ol tylkyny qajsь qavxanna tyşgenin da bile edi. Ol anь көre edi,—anь aur qavxan cimdiv qьsxaпьnda, tьrnaqlarь bla qarnь qazьv ьс-xьньv qacarqa-qutulurqa qalaj kyreşgenin көre edi. Ajь çarьqьнь tajaqlarь qalьn cegetni ici bla ɵtyv keliv, anь altьn tygynde ojnaj edile. Çanvarнь көzleri anь allynda çьltьraj edile. Ol cьdajalmaj, tajgaqa varьr ycyn, orunundan sekiriv qovuv, kesini tyz qaşxa alaşasь tava tevredi.

Bu nedi? Qart qatьnnь qarьvlu qollarь anь tonunu çaqasьndan tutuv ol daqьda çanьdan orun-na atьlvьv qalaj qaloqan volur?

Oqaj, ol ma slovodanь artьndadь. Qatь qarda canaçajaqla ten-ten çьryldajdьla. Calgan artda qaldь. Artьndan klisa qoңuravnu quanc gyryldegeni keledi, gorizontnu qaraпь tьrmьсьнь artьnda çarьq көkde, mijik, çiti qьjьr vɵrkleri bla jaqut atьla qara suratla voluv bir-biri ьzьndan көryne edile. Jaqut-lula klisaqa aşьqa edile.

Ol zamanda aj enişge tyşdy, başynda va tamam zenitde aqýraq qara bulutcuq boldu emda andan arý-berí sajqaloan fosfor çyltyrav¹ çarýtdý. Andan sora ol bulutcuq casyloanca, sozulqanca, byrkgenca boldu emda andan tørt çanyňa tyrly-tyrly tyrsynly ot tajaqla sozulqanca boldu, ol zaman-ny arasyňa çarým tögerek qaraldym-mutxuz bulutcuqca severde entda andan da begirek qaraňy boldu. Ol qara boldu,—Makar çuvuqlaşxan tajgadan da qararaq boldu.

Çol uaq, qalyň ösgenleni ici bla vara edi. On, sol çanyňa da dubburla keltirylyv edile. Ne qadar uzaqdan-uzaq bolsala, ol qadar terekle mijikden-mijik vola edile. Tajga qalyň vola edi. Ol tauşsuz emda çaşyrtýn zatladan tolub tura edi. Ijneli çalan terekle kymyş qýrav bla qalanýv edile. Sever çarývny çumyşaq çarýoý terekleni başlaryňy aralary bla cýqa edi, anda-mýnda ne qar talascýqny, ne qar bla qalannan, ualyňnan ceget ulluluqlany (gigantlany) çatxan ölyklerin aca, anda çyryj edi... Bir kesekge şoş boldu—daqýda xar zat tauşu bolmaqan taşa qaraňylyqqa taşajdy.

Makar toxdady. Bu çerde, xazna qalmaj tuvra çoloqa çete, qavxanlany bir talaj qaumu koryne başlady. Fosfor çarýqda tögerek taşdan işlennen alaj mijik da bolmaqan xuna ana acýq koryne edi, ol tav birinci qavxanly da kerdý—tik enişge urulqan

¹ Fosfor çyltyrav—fosfor zatdy (tyzlени semirtir ycyn, any kibik sernekle etivde emda promýšlennostny başxa tyrlylerinde da çyrytyledi), qaraňy çerde qarývsuz çyltyrav çarýjdy.

qazyqqa tirelgen emda тьвна бавсуqlарь болған
гьсаqlагъ¹ бек хьйла ішленнені тувынден tirev бол-
қан уc aur узун арqав edile.

Tyzyn ajtsaq, вьла кіші adamнь qавханларь
edile; alaj'a tylky кіші qавхaнға da тысьerge боллуq-
du da. Makar canadan асьqысь тысьdy, аqыль qаşxa-
нь çolda toxdatды emda saq тыңлады. Tajgada bir
tauşcuq da çoq edi. Çаңыз uzaqdaqь, busaqatda
kөrynmegeñ slovodadan аlоғыnca entda quanc зьпыр-
dauq tauş kele edi.

Qorquvlu болмазqa боллуq edi. Qавханлань
iesi calgañcь² Aljoşka edi, ol Makарнь хонşusu
emda qanь çavu edi, birda işeksiz ol busaqatda
klisada volur edi. Kөв болmaj çavoqan çаңыз qарнь
tyz usynde bir çаңыз soqmaq da kөrynmej edi.

Ol qalыñ cegetge тысьdy,—çuqda çoq. Ajaqla-
гьнь tyvynde qar çьғыldaj edi. Qавханla tamam
oq cьqыvcu cьвьзqыларь аcыльv turqan tovlanь tiz-
ginlerica, tizginle volub, daursuz neni eseda saq-
laqanca tura edile.

Ol алына артына da bardь,—воşnaqqа ol da-
qьda çoluna ketdi.

No, cux! Çumuşaq şьвьrdav... Tajgada bu çol
çarьqan çerde бек çuvuqda qьзqылдым tyk çыльтрады!
Makar tylkyny çiti qulaqlарьñ аcьq kөrdy; ань to-

¹ Rьc a g—aurлуqny 'aur zatнь) kөltыryrge çараşдырьqan la-
qьmdь; ne tajaqdan neda ulluraq qazyqdan ішlenedi. Ань bir qьйьрн
aurлуqny tyvyne çetdiredile, ань voluşluqny bla çyk kөltыrylgen воş
qьйьрн'a nege bolsada bir zatxa tirejdile.

² C a l g a n c ь—calgan degen slovodadan (elden) adam demeklik-
di (3 betge qara).

zuraqan qujruqu qalın cegetde Makarnь qozuqan-
ca, bir çanьndan bir çanьna ava edi. Ol cegetde
terekleni tyv vazьqlarьnь arasьnda Makarnь qav-
xanlarь tava dump volub qaldь, emda çenil oquna
cegetde tunakь, alaj'a bir zat bir vaşxa zatxa tijgen-
ca qatь tauş keldi. Ol tauş allьnda yzylyv-yzylyv tupa-
kь, artda va tajganь çatlamasьnь tyvynde volqan-
ca zьnrdadь emda uzaqdaqь çarnь icinde aqьrьn
vuzlav-toxdav qaldь.

Makarnь çyregi urdu. Bu qavxan avqandь.

Qalın cegetni ici vla ol mьlьgьn atdь. Suvuq
butaqla anь kьzlerine tije edile, vetine qarnь quia
edile. Ol avьna edi, anь soluvu tьjьla edi.

Ma ol qacan eseda kesi aqaclanь kesiv etgen
ceget çolcuqqa savьv cьqdь. Çolcuqnu eki çanьn-
da qьrav aqartxan terekle var edile, tyvynde va
tardan-tar vola, çolcuq ьte edi, emda anь qьjьrьn-
da ullu qavxannь auzu çanvar tutarqa acьlv, saq-
lav tura edi.

Uzaqda tyldy.

Alaj'a ma çolcuqda, qavxannь qatьnda bir tyr-
syn qьmьldadь,—qьmьldadь da vuqdu. Makar cal-
gancь Aljoşkanь bildi: anь allьna vygylgen, ajьca
çyrygen, ullu volmaqan, alaşa vazьq tyrsynы Ma-
karqa vek acьq kьryne edi. Makarqa Aljoşkanь
qaraldьm veti andanda qara volqanca, ullu tişleri
va mardadan ozuv ullu volqanca kьryndyle.

Makar anь kьrgenin cьrtda onsunmadь.

„Oj çaman! Ol meni qavxanlarьma varьv ajla-
nadь“. Tyzyn ajtsaq, busaqatda Makar kesi da

Aljoşkanь qavxanlarьna varьv ajlannan edi, alaj'a vьlajda vaşxalьq var edi... Ol vaşxalьq da bu işde edi: Ol kişi qavxanlaqа ajlannan zamanda tutulama dev anь çyregin qorquv alqan edi; vaşxa adamla anь qavxanlarьna varqan zamanda va ol razь volmaj edi emda anь erkinliginde volqan zatxa tijgeni çetiv tutarqа syje edi.

Avqan qavxan taba cort mьlьgьn atdь.

Anda tylky var edi. Aljoşka da kesini ajyca tomalьv çyryvy bla arь oquna tevredi. Andan alqа çeterge kerek edi.

Ma avuv turqan qavxan. Anь tyvynde anа tysgen çanvarнь tygy qьzaradь. Tylky, alqьn ol kergenca, tьrnaqlarь bla qarnь qaza edi, anь kivik anь allьna kesini çiti, çana turqan kəzleri bla qarqan da ete edi.

— Тьтьма (tijme)!.. Bu menikidi!—dev Makar Aljoşkaqа qьсьrdь.

— Тьтьма (tijme)! Menikidi!—dev Aljoşkanь ajtxanь da tamam qaja tauşca сьqdь.

Ala ekisida bir zamannь icinde oquna savьşьv çetiv, aşьqьş, bir-birin tyrte, anь tyvynden çanvarнь vaşьna voş ete, qavxannь ørge kəltyryv vaşladьla. Qavxan ørge kəltyrylgən zamanda, tylky da qovdu. Ol сьnadь da andan sora toxdadь, qallaj eseda bir kylky qaram bla calgancьlanь ekisine da qaradь, sora xamxotun vygyv, qavxannь aqacь qьsьlьrəan-cimdigen çerin çaladь emda qijruqun quanc voluv buloqanca buloqaj, çarьq voluv allьna savьv ketdi.

Aljoşka anь ьзыndan мыльгьн atarqa xazьr-lannan edi, alaj'a Makar artьndan anь tonunu ete-ginden tutdu.

— Ть ть ма (tijme)!—dev qьсьrdь.—Bu meniki-di!—dev kesi da tylkyny ьзыndan savdь.

Daqьda Aljoşkanь—Ть ть ма (tijme)!—degen tauşu cьqdь, Makar da ol anь kesini kəzyvune, tonunu ar-tyndan tutub, bir minutxa savьv daqьda alqa cьq-qaпьн eskerdi.

Makar camlandь. Ol, tylkyny qajqьсьн da unutub, Aljoşkanь ьзыndan мыльгьн atdь.

Ala çenilden-çenil savьv vara edile. Capraqь terekni butaqь Aljoşkanь vaşьndan vьrkyn cart-latdь, alaj'a anь çerden ørge alyrqa anь zamanь çoq edi: Makar anь ьзыndan acь-acь qьсьra çetiv tevredi. Alaj'a Aljoşka xar zamandada çarь Ma-kardan xьjlacьraq edi. Ol, çuq vilmej turqanlaj tox-dadь, ьзьна viruldu emda vaşьн enişge vykdy. Makar savьv varьv ana qarьньн urub qarqa vaşь tyvune ajlanьv ketdi. Makar cьqьla-tura ajlanьнсь palat Aljoşka Makarnь vaşьndan vьrkyn sermev aльv, tajgada vuqdu.

Makar aqьrtьн kəltyryldy. Ol kesin cьrtda tyjylyv voşaqanь emda naşьvsьzqa sanadь. Kəly, adamьqьньн volumu bek osal edi. Tylkycyk qolu-ma tyşgen edi, endi va... Anь kəzyne tylky qara-ньraq volqan qalьн cegetde entda bir kere xilikge etiv vulqaqanca, qijruqun vulqav cьrtda vuqunub qalqanca kəryndy.

Qaraň boldu. Kөkny em mijik çerinde aqsyl bulutcuq az-az көryne edi. Ol aqыrtып erigenca, ol arыtxanca emda qaraň etgenca, andan entda çarыqlыqны çuqlana tevregen tajaqlarы төgyle edile.

Makarnы qыzoqan sanларында erigen qarnы çiti şorqacыqlarы sekirib vara edile. Qar çenlerine, tonunı çaqasына kirgen edi, сыrtы bla sarqa edi, buv teriden etilgen çumuşaq aq curuqlarыны başларында qujula edi. Nalat Aljoška anы bөrkyn birgesine aлыw ketgendi. Qolluqlarып ol qajda eseda qarda tas etgen edi. Işı aman bolqan edi. Qolluqlarы emda bөrky bolmaqanlaj tajgaqa varoqan adamla bla qatы suvuq-buzlauq naqырda etmevcysyn Makar bile edi.

Ol ertdeden veri vara edi. Ol хысав etgenne көre, ol Jamalaxadan ertde сыqарqa emda klisanы qonurav qaqыvcusun көryrge kerek edi, alaj'a ol xaman tajgada төgerek ajлана тура edi. Qalып ceget, tamam хыпны etgenca anы kesini qucaqына сыжыw тура edi. Uzaqdan ol wyjaqы зыпырдаqan quanc tauş kele edi. Makarnы aqылына ol зыпырдаqan tauş тава varama dev kele edi, alaj'a зыпырдаqan tauş uzaqdan-uzaqqa vara edi, emda anы yzylyw-yzylyw kelgen tauşlarы aqырындап-aqырып kelgen sajып, Makarnы çyregine мыдахлыq kire edi.

Ol arыды. Ol ezilgen edi. Ajaqlarы arы-veri vara edile. Anы tyjylynnen sanлары dubvuq avruj edile. Soluvu көkyreginde тыжла edi. Qollarы bla ajaqlarы quruşa edile. Çalan waşып otda qыzoqan quršov bla tartxanca-buvqanca vola edi.

„Өлүм қалықта!“—деу башь çенilden-çenil те-
бе еди. Алај’а ол хаман бара еди.

Тайга тыңлај еди. Ол çапыз апы ызындан қал-
лај еседа бир çавлуқ, қатылық вла ана çавыша еди
емда бир çерде да ана не çарықлық нeda ышанды-
рмақлық бермеј еди.

„Боşалыу қала şojма!“—деу Makar ақыл етди.

Ол сырта қарысуз болду. Endи çаş тerekле,
апы volumu voluşluqsuz болқань усын xilikge ete,
birda ұјалмај tyz апы vetine тije edile. Бир çерден
ақ қојан савыу сықды, art ајақларына cөgeledi,
қыјыларында қара belgicikleri болқан uzun қулақла-
рып узатыу, хамхотуп Makarқа birda bek хыпы,
erşi-burşu ete, vetin çuvuv башлады. Qojan, Makar-
пы bek иги bilgenin, Makar тайгада ана, qojanna,
өлым кeltirir усын хыла маşinala işlegen Makar
болқань bilgenin апылатырса етди. Алај’а endи ол
апы xilikge ete еди.

Makarқа acuv тыşды. Ол заманда тайғақа
хаман çан кire еди, алај’а Makarқа çaramazca çан-
лана еди. Endи ол oқaj esen, uzaqdaqь тerekle да
апы çolcuқuna uzun буталарып узатыу апы баш
tyklerinden tuta edile, көзlerine vetine да ура edile.
Teterevle¹, таşa орунларындан сықыу, syjynnen төge-
rek көзlerin ана çiti қатдырыу қарaj edile, kosacile va
алапы араларында çајылоқан қујруқларь вла acuvлапыу
асылоқан қанатларь вла cava edile емда апы хата
іşlerini ysynden keslerini тиşilerine хapar ajta edile.

¹ Teterev—деу ылу kijik қанатлықа ајтылады.

Em artında, uzaqda qalın cegetlede min-min tylky xamxotla korynedile. Ala xavanь tarta edile emda, çiti qulaqların uzatь, kylımsyrev Makarqa qaraj edile. Qojanla va alanь allarında art ajaqсыqlarınь yslerine öre turub. Makar açaxandь da tajgadan сыqalmajды dev xapar ajta, kyle edile

Bu va mardadan tьşında iş edi.

„Boşallьqma!“ dev Makar munu qarav-qarayнсы eterge onov etdi.

Ol qarqa çatды.

Buzlauq qatьdan-qatь boldu. Tajganь vaşь bla Makarqa qaraj, çarьtvnu art tьgylyvleri qarьvsuz сыltьrav kьkde sozula edile. Uzaq Calgandan klisanь qonurav qaqьvcusunu art tauşcuqlarь kele edile.

Çarьtv çannanca boldu emda çuqlандь. Qonurav tauş toxdadь.

Makar da öldy.

V

Munu qalaj volqanьn ol eslemedi. Ol andan bir zat volluqun bir zat сыqarьqьn bile edi emda ma-ma ol сыqadь-voladь dev saqlaj edi... alaj'a bir zat da сыqmaj edi.

Alaj bolsada anь bla birca ol ölyv voşaqanьn eskere edi emda anь sevevli qьmydamaj tьnc çatьv tura edi. Ol көv çatды, asьrь көv çatxandan ol bezgen edi.

Makar kim eseda ajaqь bla anь tyrtgenin esker-geninde, сыrtда kec, qav-qaranь volqan edi. Ol vaşьn burdu emda qьсыльv turqan көzlerin acды.

Endi capraqly terekle, tamam aloqyn etgen amanlyqlaryna ujalw turqanca, anь waşynda tyncla, daursuzla wolub tura edile. Tykly nazla keslerini qar bla çawylw turqan ken qollaryn uzatw aqyryn-aqyryn qymyldaj-cajqala edile. Anь kibik xawađa da kyntajaqlы qarçyqla aqyryn oltura edile.

Çaryq, igi çulduzla көк-көкден, cegetde terekleni qalyn butaqlarynw ysleri bla qaraw: „ma, көremisiz, çazyq adam öldy“—dev ajtxanca vola edi.

Makarnь tyz teneğini qatьnda, anь ajaqь bla tyrte, Ivan-degen qart popcuq öre syeliv tura edi. Anь uzun awasь qar bla çawylw edi: qar qunduz teriden etilgen wörkynde, imwaşlarynda, Ivan-degen popnu uzun saqalynda көryne edi. Barьndanda seir ne edi desen, bu ol төrt çyl mьndan aloqа өlgen Ivan-degen popcuq kesi wolqanь edi.

Bu igi popcuq edi. Ol ruga¹ (bitir) çyьvda Makarnь bir zamanda da tarwuvunna tьjmavcan edi, ol oqaj trebala² ycyn axca da izlemej edi. Tuvqan sawijni tabьndьrqaнь emda yjyne warьw dua zat etgeni ycyn хаqьn Makar kesi wujuruvcan edi, endi bir-birde azyraq werivcysyn, bir-birde wa cьrtda bermej qojwvcusyn aьwly wolub esine tyşyrды. Ivan-degen popnu көly da qalmaj edi: ana çanьz bir zat kerek vola edi: xar quru bir şьşa араqь salьrqa kerek vola edi. Makarnь axcasь wolmasa, Ivan-degen pop араqьqa kesi ije edi da, ekisi da birge tarta edile. Amalь

¹ R u g a (b i t i r)—dev klisanь din qulluqçylarynw хажьларына халqдан çyьlqan myrzevge, qalqan aşaryq zatlaqа ajtyladь.

² T r e b a l a—dev popla etivcy din adetlege (tuvqan sawijge qac taqьv, өlgenne dua etiv d. a. k.) ajtydyla.

bolmaj porcuq çuqun bilmej qalqan voluqqa çetginci ice edi, alaj'a icgen zamanında bek az tyjyşe edi, tyjyşe da alaj bek tyjyşmej edi. Boluşluqsuz emda qoruvlar adamъ volmaqan porcuqnu Makar uyne, pornu qatъnъ ana qarar-çarar dev elte edi.

Da, bu igi-oqurlu porcuq edi, alaj'a ol igi ölymden ölmədi. Bir çolda varъ da yjden eşikge съqъv esirgen porcuq çanъz kesi orunda çatъv qalqan zamanda, anъ tytyn icerge esine tyşgen edi. Ol orundan qovdu emda tentirej-tentirej otda ylle-sin qavъndъrъv tytyn icerge issi qъzdъrъloqan mazallъ otçaqaaqqa vardъ. Ol asъrъ bek esirgen edi, tentiredi da otxa çъqъldъ. Qalqanla kelgen zamanda pornu çanъz ajaqlarъ qalqan edile.

Ivan degen oqurlu pornu varъda çazъqsъndъla, alaj'a anъ çanъz ajaqlarъ qalqan sebevli, anъ dunjada bir doktor da sav etalmazlъq edi. Ajaqlarъn asъradъla-basdrъdъla. Ivan degen pornu onununa va vaşxanъ saldъla.

Endi bu porcuq savlaj turqan bolmuşunda Makarnъ qatъnda öre syeliv, anъ ajaqъ vla tyrte edi.

Ol:—Makaruşko, qov çyrсу, varajъq,—dej edi.

Syjmegенlej Makar:—Men qajrъ varlъqma?—dev sordu.

Makarnъ aqъlъ „voşaloqan-өлgen esem“ tъnc çatarqa kerekme, entda tajgada çolsuz açaşa ajlan-nandan maņa maqana çoqdu—dev alaj edi. Alaj turmazlъq voluv ne ycyn ölyрге kerek edi?

— Çyr ulla Tajonna varajъq.

Makar:—men ana ne ycyn varama?—dev sordu.

Mədx emda igi cümşaq tauş vla porcuq:—
Ol sağa syd eterikdi—dedi.

Kertida əlgenden sora qajr̥ ese da sydge
варьга керек волчань Makarn̆ esine tyşdy. Ol
munu qacan ese da klisada eşitgen edi. Sora porcuq
tyz edi. Qovarqa керек boldu.

Kesi allyna—adamqa tav əlgenden sorada tьnc-
lyq vermejdile—dev şьььrdaj Makar qovdu.

Porcuq alda Makar da an̆ ьььndan vara edile.
Ala xaman tyz vara edile. Capraqly terekle, çol
vere, daursuv-tьnc bir çanьna çajaqlaj edile. Kyn-
сьььqanna vara edile.

Ivan degen por vasxan qarda ajaq ьz qalma-
qanyn Makar seir volub esledi. Ol kesini ajaqlarьn̆
tyvlerine qarav da ьz kьrmedi: qar əlym kibik taza
emda sydam edi.

Kişi varqanьm̆ bilallьq tyldy da endi maңa
kişi qavxanlaqa varьга vek tav volqand̆ dev an̆
kəlyne keldi, alaj'a porcuq an̆ çaşьrtyn xьjla aqь-
ly̆n tanьqan volur edi, an̆ vorulub ььlaj ajtd̆:

Qoj! Seni xar vu tuqum aqьly̆n ycyn sağa ne
bolluqun sen bilmejse.

Razь volmaj Makar:—Nu, nu!—dev çuav etdi.—
Saqьş eterge da bolluq tylmydy. Bygyn sen ььlaj
oqursuz nek volqansa? Endi tьnc tur!.. dedi.

Porcuq vaşyn bulqadьda arlaqqa ketdi.

— Uzaqqam̆ varььqььz?—dev Makar sordu.

— Uzaqqa,—dev porcuq qьсьь çuav etdi.

Makar daqьda tьnclyqsьz volub:—Ne aşarьq-
ььz da?—dev sordu.

Рорсуқ Макарға ајланъ:—Sen өлгеніні емда
endi sana ne асарға, ne icerge kerek болмақанъ
unutxan etgense—dev çuav etdi.

Bu Makarnъ çanъna asъъ bek çaramadъ Aj-
xajda, bu асарға çуқуң болмақан заманда igidi,
alaj'a vъlaj bolluқun bilse, kesini өлгенinden sora
ol saқatda çatxanca çatarға kerek edi. Barqan'a,
uzaqqa da barqan emda çuqda аsamaқанlaj, bu ana
bir zatxa da kelişmezlik bir zat kibik көrynнен edi.
Ol daqъda muruldadъ.

Рорсуқ—sъnsъma—dedi.

Makarnъ көly qalъv—Bolsun,—dev çuav etdi,
alaj'a kesi, kesi allъna, bolqan teli çoruqlanъ çarat-
maj, tarъqъv emda murulдав vardъ: „adamnъ qoj-
maj çyrytedile, ana va асарға kerek tyldy—dejdile!
Bu adet qajda vardъ?“ dej edi. Ol popnu ызындan vara,
xar quru razъ bolмақанlaj vara edi. Ala va, eşda,
kөv varqan volur edile. Tyzyn ajtsaq, Makar alqъn
taң çarъqanъ көrmegen edi, alaj'a çerni ulluluқu
vla qarasan, ana tolu bir ыjqъnъ varqanca alanъ
artlarъnda bek көv өzenle, төbele, ullu suvla em
kөlle qalqanca, ala bek көv cegetleni emda tyz
çerleni ysleri vla ozqanca көryne edi. Makar ызына
burulub qaraqan заманда, ana qaranъ tajga aladan
ызына kesi qacxanca, mijik qar tavla inir qaranъda
erigenca emda çenil oқuna gorizontnu (kөk vla
çerni bir-birine çetiv turqanca көrynнен çerini)
artъna vuқunub qalqanca көryne edi. Ala xaman
өrgeden-өрге көltyrylgенca көryne edi. Çulduzla
ulludan-ullu emda çarъqdan çarъq bolqanca көryne

edile. Andan sora ala tajannan mijik çerni artýndan ertde batxan ajnъ qýjъcъqъ koryndy. Ol ketiv qalyroa aşyqanca alaj'a Makar vla porcuq anъ çetiv varqanca koryne edi. Em artýnda ol çanýdan gorizontnu vaşyna kelytyrylyv vaşladъ. Ala tyz, vek erge kelytyrylgen çerni vara edile.

Endi çaryq boldu,—keçeni allýndan ese igi oqunaq çaryqyraq boldu. Ajxajda, bu ala çulduzlaqa alqýndan ese igi kesek çuvuq bolqanlarъ ucyn koryne edi. Çulduzla, xar birini ulluluqu bir alma tenli volub, alaj çyltýraj edile, aj'a tamam ullu altýn wöçgeni tyvu kivik, kypca tyzny bir qýjъryndan bir qýjъryna deri çaryta edi. Tyzde xar qar kesekcik tamam acыq koryne edi, ol tyzde vek көv çol var edi, emda ala varýda kypcыqanda bir çerge çýjыla edile. Çolla vla çajav emda atly ne arvalъ adamla tyrly-tyrly kijimleri emda tyrsynleri vla vara edile.

Alajna Makar, bir atlyqa esin iјiv qarav, çoldan bir çanýna vurulub, anъ ызыndan savdъ.

Porcuq—Toxda, toxda!—dev qъcъrdъ; alaj bolqanъ ucyn Makar tav eşitgen da etmedi. Ol anъ mýndan atly çылы alqa qolan atly urlaqan emda beş çы mýndan alqa ölgen ana şaqrej bolqan tatarlyнь tanьqan edi. Endi tatarly ol vыjaqъ qolan atxa miniv vara edi. At alaj mылыгын atыv vara edi. Çulduz tajaqlanъ tyrly-tyrly tyrsynly qujuluvlarъ vla çyltýraj, atly ajaqlarънь-tujaqlarънь tyblerinde qar vudunu sav çovvularъ çyltýraj edile. Bu tuqum qatъ savыv varыvny көrgeninde, Makar seirsindi; atly tatarlyнь çajavlaј alaj тыnc qalaj çeterik edi. Alaj

bolşada, tatarlıь Makarnъ bir talaj atlamda kerge-
ninde, vek ullu xazır bolmaqııqъ vla toxdadъ. Ma-
kar qъzъv, ojumsuz ana mьllъgъn atdъ.

Ol —Çır tamadaqa varajъq—dev qъsъrdъ. Bu
meni atьmdъ. Anъ oң qulaqъ uzununa çыrlъvdъ...
qaracъ qalaj tavdъ! Ol kişi atxa miniv varadъ, iesi
va tamam faqırca çajav varadъ.

Tatarlıь mьna:—Toxda!—dedi.—Tamadaqa va-
rъrqa kerek tyldy. At menikimidi dejse?.. Alaj ese,
ma al anъ! Nalat xajvan! Men ana miniv çyrygenli
beşinci çıl boldu, xar quru da orunundan tevme-
genca turadъ... Anъ qoj meni çajav adamla da çetiv
ozadъla: vьllaj atxa miniv çyrymeklikni igi tatarlıьqa
tav ajъvlъqъ da vardъ.

At-çerden tyşer ycyn, ol ajaqъn artьna tutdu,
alaj volqanъ ycyn pъpcuq ol saqatdan xъryldav,
savъv alaqa çetdi da Makarnъ qolundan sermev tutdu.

Ol—Nasъvсъz! Sen ne etese?—dev qъsъrdъ.

— Sora tatarlıь seni aldarqa syjgenin sen kër-
mejmise da?—dedi.

Makar qollarъn da vulqaj:—ajxajda, aldajdъ,—
dev qъsъrdъ.—At igi at edi... tamam igi qaraqan
adamnъ atъ kibik edi... Ycyncy xansda oquna anъ
ycyn maңa 40 som vere edile... Oqa-a-j, qarnaş!
Atnъ çaravsuz etgen esen, men anъ kesiv aşarma,
sen'a maңa taza axca vla tölerse. Tatarlıьmada ma-
ңa çol-çoruq çoqdu dev aqъlъn alajmъdъ?—dedi.

Makar tatarlıьladan qorqa yrenneni sevevli, ke-
sini tögeregine aslamъraq adam çъjar ycyn,
qъzъv, vile-vile qъsъra edi. Alaj'a pъpcuq anъ tьjdъ.

Aqьrьn, aqьrьn, Makar! Sen ɵlgenini xar qu-
ru unutasa da qojasa... at saңa nege kerekdi? An-
dan tьşьnda da sora tatarlьdan ese sen җajavlay igi
oquna җeңilirek qьмылдаqаның көрmejmise? Tolu
miң җылы at ыла варьqамь syjese?

Makar tatarlь ana atь alaj tavkel nek berge-
nin sezdi.

„Хьjлась халq“—dev ань көlyne alaj keldi em-
da tatarlьqа бурuldu.

— Da endi bolsun! Sen at ыла вар, men'a,
qarnaş, senden тарьqьv qaqьt eterme.

Tatarlь camlanьv ɵɵrkyn vaşьna qavlađь emda
atьn qamci ыла urdu. At allyna uruv cьnadь, tujaq
tyvlerinden qar җumtaqla cacyldьla, alaj'a Makar
ыла porcuq оруnларьndan qьмылдаqыңcь tatarlь ala-
dan bir ajaq vasyтnь da ketmedi.

Ol camlanьv tykyrды emda Makarqа ajlandь:

— Tьцьлась, җuvuqum, seni maxorka җapraq-
cьqьң җoqmudu? Tytyn icerim virda bek keledi,
kesimi tytynymy va men tɵrt җыл mьndan alqа iciv
voşaqan edim.

— Seni җuvuqun men tylme, itdi!—dev Ma-
kar acuvlanьv җуав etdi.

— Kɵremise sen: atьmь urlaqanlaj da tytyn ti-
lejdi! Sen cьrtda tas volubda qal, men ань ycynda
qajqьrльq tylme.

Bu sɵzleni da ajтьv Makar andan arь atlandь.

— Sen ana maxorka җapraqcьq voş bermegenlik
etdin da—dev porcuq alaj ajtdь.

Ань усын sydde Tajon çyzden kem bolmaqan gynaxъъ kecer edi.

— Alaj ese, sen munu maña alqaraq nek ajtmaqansa da?—dev Makar kesin erşi-burşu etdi.

— Da endi seni yretirge kecdi. Sen ань хақындан çaşavunda kesini poplarъъdan bilirge kerek edin.

Makar acuvlu boldu. Ol popladan bir maqana съдъв көrmegen edi: bitir aladъла. gynaxlarъъ kecdirir усын tatarlъqa ne zamanda tytyn çapraq-съq verirge kerek volqanъn'a yretmegendile. Naqьrdamъdъ: çanъz bir çapraqсъqqa çyz gynax!.. Mъndan'a bir vaqa vardъda!

— Toxda, vizge bir çapraqсъq boluqdu, qalqan tьrtysyn'a men busaqatdan tatarlъqa verejim—dedi. Bu tьrt cyz gynax boluqdu.

Popcuq— Tьrt çanъna qara,—dedi.

Makar tьgeregine qaradъ. Art çanъnda çanъz aq quv tyz çer çajъlv tura edi. Tatarlv bir sekundxa uzaqda gitçe qaraldъсъqlaca qъmyldav көryndy. Makarqa aq vuqu ань qolan atъъ ajaq tyvlerinden cartlaqanъn көrdym degenca boldu, alaj'a bir sekunddan bu gitçe qaraldъсъq da tas boldu.

Makar — Nu, nu,—dedi —Xata çoqdu, tatarlv tytynsyz da volur. Kөremise sen: nalat, atъъ vuzqandъ!

Popcuq— Oqaj, ol seni atъъ vuzmaqandъ, alaj'a urlannan at bla uzaq varmazsa!

Munu Makar qartladan kerti eşitgen edi, alaj'a kesini çaşaqan zamanъnda tatarlvlanъ urlannan at-

laqa miniv tamam şaxarqa deri varqanların көv kere көrmekligi sebevli, ol qartlarıñ ajtxanlarıña inanmaqanь асықдь. Endi va qartlarıñ bir-birde tyz ajtxanlarıña inандь.

Sora ol tyz çerde көв атлылаң озув başladı. Ala varьda birinci savxanca çenil сава edile. Atla, qanatlylaca, uca edile, atlyla ter çuqu volqan edile, ol zamanda va Makar alañ çetiv artьnda qoja edi.

Aslamь alañ tatarlyla edile, alaj'a taza calgancыla da tyvej edile, calgancылаң bir qaumlağь ur-lannan ögyzlege miniv, alañ сывьqla bla syre edile.

Makar tatarlylaqa çavluq betden qaraj edi em-da xar көzyv sağь, ылаqa vuda azдь—dev mu-ruldaj edi, ol calgancыla bla tyveşgen zamanьnda va, toxdav ala bla tyz çyrek bla uşaq ete edi; qalaj alaj bolsada ыла guducula volqanlyqqa' şox-larь edile. Bir-birde, çolda сывьқсықнь көltyryv ögyzle bla atlaң qadalьv syryvu bla, kesini alaqa qoşulurqa oqaj demegenin da bildire edi: alaj vol-sada ol kesi quru bir völek atlam etgenlej, atlyla az eslennen gitçe qaraldьсыqla volub artxa qala edile.

Tyzny usc-qььğь volmaqanca көryne edi. Ala atlyлаң çajav adamlаң da syryv çetsele da, төge-reklerinde çuq volmaqanca көryne edi.

Xar eki çolovcunu aralarьnda tolu çyzle tav minle bla qьсығьmla volqanca көryne edi.

Qalqan tyrsynleni aralarьnda Makarqa şaqrej volmaqan bir qart da көryndy; birda işeksiz, ol

calgancь volur edi; alaj volqanь betinden, kijiminden, tav çyrygeninden da belgili edi, alaj'a alqanь көрген edi ese da Makar anь esine tyşyralmadь. Qartnь çыльтыqan tonu, ullu qulaqlь, bөrky olda çыльтыгьв, esgi teri көncegi, çыльтыqan, tana teriden etilgen çumuşaq curuqlarь. Alaj'a varьndan da aman ne edi desen,—kesini qartlyqьnada qaramaj,—kesinden da qart, qollarьda çerge syjrele bir qart qatьnnь arqasьna көltyгьв ajlanьnanь edi. Qart qьjna-lyь soluj edi, çuncuj edi emda aurluqun tajaqqa bek sala edi. Makar anь çazyqsьndь. Ol toxdadь. Qartda toxdadь.

— Çanьn avrutuv salamlaşxan betde Makar—Kapse (sөleş)!—dedi.

— Oqaj,—dev qart çuav etdi.

— Ne eşitgense?

— Çuqda eşitmegenme.

— Ne көргense?

— Çuqda көrmegenme.

Makar bir kesek тыньлаqandan sora qartxa ol kim volqanьn emda qajdan keliv tyrtyle ajlanьnanьn sormaqlь kerekligе sanadь.

Qart atьn ajtdь. Ertde oquna, mьndan nenca çыlnь alqа ketgenin ol kesida bilmej edi,—ol calgannь taşlav, vaşьn qutxarьqqa „tavqa“ ketgen edi. Ol anda çuq etmej edi, çanьz moroşka¹ bla tamьrlanь aşaj edi, savan syrmej edi, tirmen taşda un tartmaj edi emda çasaq vermej edi. Ol өlgen zama-

¹ M o r o ş k a—dev severde өsgen, ariv ijsli sarь kijik xans көgetge ajtyьnadь.

nənda Tajonna sydge kelgen edi. Tajon ana sen kimse emda ne zat etgense?—dev sordu. Ol „tavqa“ ketiv qutulqan xaparyn ajtdy. Tajon: „Igidi, sora seni qart qatynny'a qajdadby?“—dev sordu.—Barda sen qart qatynny verı keltir“—dedi. Olda qart qatynny keltirirge ketdi, qart qatyn'a ulyrnyu allynda sadaqa cya ajlana edi. Ana qararqa-aşatırqa adam da çoq edi, ne yju, ne inegi, ne myrzevy çoq edi. Ol qarvysuz bolqan edi da ajaqlarynda syjrejalmaj edi. Endi qart qatynny ol Tajonna sartyňa kelyryv eltirge kerek volady.

Qart cylady, qart qatyn'a any, tamam vıqany urqanca, ajaqy bla ıruv, qarvysuz, alaj'a oqursuz tauş bla:

— Elt!—dedi.

Makar qartny andan da bek cazyqsyndy emda ol „tavqa“ varalmaj qalqanyňa tuvra kely bla quandy. Any qart qatynny mazally, ıllu syekli qart qatyn edi, emda ana any sartyňa kelyryv eltmeklik andan da qyjnyraq volurqa vılluq edi. Ana qoşaqqa da qart vıqany tyrtgenca, ol any ajaqy bla tyrtvy tevrese, ol zamanda ceyil oquna ikinci ulymge deri varırqa vılluq edi.

Tavqa deri voluşur ycyn, cazyqsynnandan ol qart qatynny ajaqlaryndan tutxan edi, alaj'a, ala any qollarında qalmaz ycyn, amanny kemi bla eki-yc atlam atlaqlanj, qart qatynny ajaqlaryn ijiv qojarqa kerek edi. Bir minutxa qart kesini cygy bla kez korymden dump boldula.

Andan aрь varqan çolunda ol esin bek iйiv qararca Makar aladan sora vaşxa adamqa çoluqmadь. Ъylajda urlannan rьsxьdan çyk çyrytyvcy mal çyklennenca çyklennen urucula var edile. Ala atlam-atlamнь Ъьzndan allarьna qьmydaj edile: at çerlege olturub, tamam qalalaca, mijik bьrkleri bulutlaqa tije, vazьq jaqut tajonla qaltьraj edile. Ъylajda alanь qatlarьnda oquna, qьzoqan emda çenil qulluqcula dojanlaca cьnav-cьnav cava edile. Açaşxanca kijik qaramь bla voloqanь qanna vojalьv, mutxuzmьдах volub adam ьltyrgen vara edi. Qan çuqu tamqalarьn çuvar ycyn, ol taza qarqa voşunaqqa mьlьgьn ata edi. Tөгerekde qar erlaj qan çuqu boldu, adam ьltyrgenni ysynde va tamqala çarьqdan-çarьq kөryne edile, emda anь betinde kijik ьtgyrlyk bla osal qorqunc cьraj var edi. Başxalanь qorqunc qaramlarьndan çallaj, ol xaman ketiv vara edi.

Gitçe savij çancьqla va, tamam qanatьcьqlaca, xavada qalqa edile. Ala ullu syryvle volub uca edile, emda bu Makarнь seirsindirmez edi. Aman, qatь aşarьq, kirlilik, oçaqcьqlanь otlarь emda jurtlanь suvuq çelleri (skvoznjaklarь) çanьz Calgandan xazna qalmaj çyzle bla dump ete edile. Ala adam ьltyrgenne tenleşiv, syryvleri bla bir çanьna uzaqqa mьlьklarьn ata edile, emda andan sorada көv zamannь xavada alanь gitçe qanatcьqlarьнь çenil, adamнь tьncьqsьz eterge çaravlu tauşcuqlarь eşitiline edi.

Makar qalqanlaqa көre allyna bek igi çenil varqanьn eslemej dojalmadь, emda kesini nөgerine da anь çuqdururqa aşьqдь.

Ol — Ağavıt (atam), тыныла, сен qalaj umut etese?—dedi.—Men çaşaqan zamanymda icgi icerge syjsem da, igi adam edim. Allax meni syjedi...

Ol Ivan degen porxa synav çiti qarady.

Анъ выллаj art aqыb var edi; qart porcuqdan ne bolsada bir zatla synav алырqa. Alaj'a porcuq qыsxa айтды:

— Maxdanma! Çuvuq volqandy. Çenil zaman-da kesin bilirse.

Tyz çerde çarыj başlaqanca volqanыn Makar алоын eslegen da etmegen edi. Neden da алоqа go-rizontnu artыndan bir talaj çarыq tajaqla savыv сыq-дыла. Ala çenil оқуна көкny savыv асыq çarыq çulduzlanъ çuqlatдыла. Çulduzla çuqlандыла, ажда batды. Qarлы tyz da mutxuzlandъ, qaraңь vet aldъ.

Ol zamanda ol tyzny vaşыnda tubanla көltyryl-dyle da, сыjыb qaraulca, tyzny төgeregin алдыла.

Bir çerde, kыncyqqanda, tubanla, tamam алтын bla kijindirilgen qazavatсылаca, çarыqыraq boldula.

Andan sora da tubanla sajqaldыла, алтын bla kijinnen qazavatсыла vaş vykдыle.

Алань artыndan da kыn сыqыv, алань алтын ki-rişlerinde toxdaşды emda tyz çerge bytev qarady.

Bytev tyzda, adam көrmegenca, көз qamatxал çarыq bla çarыды.

Tubanla da ullu сыр сыrlav, quanc volub көl-tyrylgенca көltyryle, kыvatxanda cасылдыла emda, qaltыraj, өрге көltyrylyv ketdile.

Makarqa da ol bir алатат сыр ешитгенca vol-du. Bu ana ertdeden şaqrej сыр xar көzyvde kынne

ань вла алқыш етисы ғыр кеси болғанса болду. Alaj'a ана Makar kereklisi caqlы bir es bir zaman-
da da ijmegen edi emda munu qallaj alamat ғыр
bolqanыn қапыз birinci kere аныладь.

Ol өre syeliv тыңлај edi emda andan ағы
варыға syjmej өmyrge deri da ылајда syeliv ты-
ңларға syje edi.

.

Alaj'a Ivan degen pop ағы ғыніне tijdi.

Ol —Biz kelgenbiz, kirejik—dedi.

Ol zamanda Makar алқын tubanla қағығыв tur-
qan ullu eşikni qatыnda syeliv turqanларын көрды.

Ағы варығы сырта kelmedi, alaj'a eterge ma-
дары ҫоқ,—ol voj salды.

VI

Ala bir igi, ken yjge kirdile, emda қапыз veri
kire, Makar eşikde kycly vuzlauq bolqanыn esledi.
Ujny arasynda kesiliv etilgen seir oҫaqсық var edi,
ol taza kymyşden edi, emda ағы icinde altын ҫар-
qala, ығызға bytev sanlaға siniv qalqan ten ҫы-
лыық vere ҫana edile. Bu seir oҫaqсықны оту көз-
leni qamatmaj edi, kyjdyrmej edi, қапыз ҫылыхан
ete edi, emda ыјақынлај Makарны өmyrge deri
ылајда syeliv, ҫылыныв турлуғи keldi. Ivan degen
porcuq da ағыса oҫaqсықны qatына vardy da ана
suvuq bolqan qollarын узатды.

Ujde төрт eşik var edi, aladan қапыз biri eşik-
ge сығара edi, qalqanлары вла va qallajla esele da

bir çaş adamla uzun aq kölekleri bla kirgen сық-
қан да ете edile. Makar—вѣла birda ішексіз вѣлај-
дақъ Tajonnu қулуқцуларъ болурла—dev umut etdi.
Qajda ese da alanъ көрген şöjemda degenca
aңa alaj көryndy, alaj'a qajda көргенin esine тысу-
ralмады. Хар қулуқцунu сыртында ullu aq қанат-
ларъ арь-berі silkine ајланнанларъ да ань alaj азсық
seirsindiriv қojмақан edile emda вѣла Tajonnu да-
қъда ваşxa қулуқцуларъ болурла аны kim bilsin
өзge va вѣла keslerini қанатларъ bla тајғанъ қалы
çerine otun neda қазықла keserge kirallық болмаз
edile dev ань көlyne alaj keldi.

Qulluқculadan biri da оқақсықны қатына keldi
da ана сыртып бурув, Ivan degen pop bla вѣлај
айтыв сөleşdi:

— Ајт!

Popcyq — Ајтырым çoқdu,—dev çuав etdi.

— Dunjada sen ne eşitgense?

— Çuqda eşitmegenme.

— Ne көrgense?

— Bir zatda көrmegenme.

Ekisi da тыңлаşдыла да, ol zamanda pop вѣлај айтды:
Ma, birevlenni keltirgenme.

Qulluқcu. — Bu calgancымыды?—dev sordu.

— Хь, calgancыды.

— Da, sora alaj ese, ullu vazman хазырларға
kerekdi.

Ol bujruq berir ycyn eşikleni biri bla сықыв
ketdi, Makar'a popxa—vazman nege kerekdi emda
ullusun'a nek izlejdi?—dev sordu.

Pop bir kesek camlanaraq volub —Köremise, vazman seni çaşaqaq zamanında etgen amanlıqlarıyla igiligini ceger ucyn kerekdi. Qalqaq adamları arasında amanlıqları igilikleri da xazna artıq kemsiz bolmaj, vazmanın tabaqlarını tenleşdirib cegedile; bir qaum calgancılarını va gynaxları asırı kövden Tajon aları keslerine gynaxlarını ceger ucyn ulla tabaqlıqla enci vazman etigiz dev vıjruq etgendi.

Ol sözleni eşitgeninde, Makarnı çyregi qaltıracaqanca boldu. Ol qorqaraq vola başladı.

Qulluqçula ulla vazmanın kikirib saldıla. Bir tabaqlıqla altın emda gitçecik edi, ol biri va—aqacdan işlennən mazallıqla tabaqlıqla edi. Aqac tabaqlıqla tıvıynden bilmej turqanlaj teren qara teşik açıldı.

Otyryk-aldavluqla zat volmaz ucynne dev Makar qatına varıv bek esin iji, tintib, vazmanın qaradı. Ataj'a otyryk-aldavluqla zat çöq edi. Tabaq-lar arıv-beri qaltırararar ten tura edile.

Qalqandan tıvıynda aları işlenmekliklerin ol alaj tolu anılamaj edi emda ol qol vazmançılqla işi volsa syje edi. Ol vazmançılqlada satarıqa satıv alıvıvıv da kesini uzun çaşavunu icinde, kesine da biraz xayıvıvıv qaldıvıvıv cegerge bek igi yrennen edi.

Bilmej turqanlaj Ivan degen pop —Tajon kelledi, —dedi emda çenil-çenil avasından tartıv başladı.

Orta eşik açıldı, emda qart, bek qart Tajon kirdi. Anı ulla kymıvıv betli saqlar belıvavundan

enişge ozuv edi. Ol Makarqa belgili-tańbıqlı volmaqan vaqıal, kiki terile, qumacıl bla kikiñiñ edi, ań ajaqlarında va tögereklerine çıqa qatara tigilgen ıylı cıruqlar var edi, allaj cıruqlar Makar allax suratla ızıvı (ikonopises) qartda kergen edi.

Qart Tjonna ızıl bir qaraqanlaj oquna Makar bu ol klisada surat ılal turqan Makar kergen qart volqan bildi. ızıl ań birgesine ılajda ızıl ızıl edi. ızıl birda işeksiz mylkyne qaraj ketgendi, dev Makar kelyne alaj keldi. Alaj volqanla va kergyrcın, komnataqa usıv kiriv, qart ılal ızıl tögerek ajlan, ań tovuqlarında qondu. Qart Tajon da, ań kesine dev hazırlan arıl şindikge oturuv, qolu bla kergyrcınnı ılaj edi.

Qart Tajonnu beti da bek igi adam betine uşaj edi, Makar ızılde aıl aur bolsa, ol Tajonnu bu betine qaraj edi da ana ılıl vola edi.

Ań ızıl nek aur vola edi desen, ol alajna kesini bytev ızıl em art uaq-tyek zatlaqa deri esine tışırđy, balı ılal har urqan har kesiv avdurqan teregin da, har aldaqan da, har icgen stakan araıl da esine tışırđy.

Ol ılal da qorqan da etdi. Alaj'a qart Tajonnu betine qarav ol kelyñ maıl etdi.

ızılqandan sora va, kim bilsin, ne zat bolsa da bir zat ızıl esem'a dev kelyne kele edi.

Qart Tajon ana qaradı da—sen kimse, qajdansa, atıl da qalajdı, saıa nenca ılıl volqandı—dev sordu.

Makar çuav etgeninde, qart Tajon:

— Sen kesini çaşavunda ne zat etgense?—dev sordu.

Makar —Kesin bilese,—dev çuav etdi.—Sende va çazыль volur—dedi.

Xar zat da kerti da anda çazыль вартыдь eken dev belirge syjyв, Makar qart Tajonnu sьnaj edi.

Qart Tajon —Ajt kesin, тынылама!—dedi.

Makar daqьda tavkellendi.

Ol kesini işlerin qьjьrdan tutuv ajtyв başladı. Baltань xar urqanь da, xar kesilgen qazьqnь da, xar qalaçyk bla tartьлыннан varazanь da esine tyşyr-seda, alaj'a ol tolu minle bla ilkicle, çyzle bla arva otunla da, çyzle bla tomuravla da, çyz çyz pudla bla urluq atьloqan savanlanьda qoşa edi.

Ol varьnda qьjьrdan tutuv ajtyв voşaqanьda, qart Tajon Ivan degen popxa buruluv:

— Kitавнь вьlaj keltircigiz—dedi.

Ol zamanda Makar Ivan degen popnu, Tajonda suruksut (qacьtсь) voluv işlegenin kerdy emda pop ana tenine ajtxanca anda qulluq etgenin alqьn nek ajtmaqanьna bek acuvlandь.

Ivan degen pop bir ulla kitавнь keltirdi da anь acьv, oquv başladı.

Qart Tajon —Qaracь, nenca ilkidі?—dedi.

Ivan degen pop qaradь da mьdax voluv:

— Ol tolu otuz minni qoşxandь—dedi.

Makar—Ol aldajdy!—dev тыqьльв qьсьrdь,—tyzy, ol çаныloqandь, ne ycyn desen, ol icgici edi da aman ölymden ölgendi.

Qart Tajon — Sen tunc tur! — dedi. — Ol senden ne elgen ucyn neda kelin keltirgen, qyz cыqarqan ucyn dev artыq zat alqanmьdь? Ol senden bitirni zor bla alqanь volqanmьdь?

Makar: — Boş selesgenden ne keledi! — dev? cuav etdi.

Tajon — Ma koremise, anь icerge syjgenin men kesim da bileme.

Qart Tajon da acuvlandь.

Ol, Ivan degen popxa — Endi anь gynaxlarьn kitavxa qara da oqu, ne ucyn desen, ol ьtyrykcydy, men ana inanmajma — dedi.

Alaj bolsada qulluqcula altьn tabaqqa Makarnь qazyqlarьn da, anь ьtunlarьn da, anь savanlarьn da, anь bytev iшin da atдыла. Bytevej'a asьrь kьv volqandan vazmannь altьn tabaqь eniшge tyшdy, aqac tabaqь va mijikge, mijikge kьltyryldy, ana adam qollarь bla da ьetallыq tyl edi, allaxnь ьaш qulluqcularьda keslerini qanatlarь bla ucdula, ol ьrge cыqarqan vazman tabaqnь da tolu bir ьyz ьььmьla bla eniшge tarta edile.

Calgancьnь iшi qььn-aur edi!

Ivan degen pop'a ьtyryklerin oquv baшladь, ьtyrykleri ьььrma bla bir min toquz ьyz otuz yc ьtyryk boldula, pop Makarnь nenca шьша араqь icgenin sanav baшladь — tьrt ьyz шьша boldula. Pop andan arьda oquv vara edi, Makar'a vazmannь aqac tabaqь altьn tabaqьn ьeniv baшlaqanьn emda ol cuuroqa tyшyв varqanьn, pop oquj turoqan zaman-da da ol xaman eniшge ьeniv kelgenin kьrdy.

Ol zamanda Makarnь kesi allьna— meni işim aman көreme dev көlyne keldi emda vazmannь qьsьla varьv, kişige bildirmegenlej vazmannь tabaqьnь tybyne ajaqьn trev tьjarqа muratlanьv kyreşdi. Alaj bolqanь ysyn munu qulluqculanь biri көrdy da alada daur cьqьdь.

Qart Tajon — Anda ne bolqandь?—dev sordu.

Qulluqcu — Da ma ol vazmannь tybyne ajaqьn salьv tьjarqа murat etdi—dev çuav verdi.

Ol zamanda Tajon Makarqа burulub acuvsunьv vьlaj ajtdь:

— Seni ötyrykcy, erincek emda icgici-esirivcy bolqanьnь көreme... Sende nedoimka qalqandь, pop sende bitir-zekat (ruga) vardь dev sanajdь, ispravnik da xar zamanda aman sözle vьla saңa aman ajta, seni amaltьn gynax etedi!..

Ivan degen popxa burulub qaraj, qart Tajon vьlaj ajtvьv sordu:

— Calganda atlaqа qalqanlardan ese көv çyk kim saladь emda atlanь qalqanlardan qatь kim syredi?

Ivan degen pop vьlaj çuav etdi:

Klisada aş-yjny tamadasьdь (trapeznikdi). Ol poctanь çyrytedi emda ispravnikni arь-veri eltedi.

— Bu erincekni trapeznikge bicilgen atnь orununa veriv, aңa tuvra qarьvsuz bolquncu ispravnikni mindiriv çyrytyrge kerekdi... Andan arь va vьz volumnu көrygьvz.

Qart Tajon bu sözny ajtvьv ajtmaz eşik acьldь da yjge qart Tajonnu çaşь kiriv, anь on çanьna olturdu. Emda çaşь vьlaj ajtdь:

— Men seni prigovoruñu eşitgenme... Men dunjada көв çaşaqanma emda andaq işleni bileme: çarlı adamqa ispravnikni çyrytmeklik qıjın boluqdu! Alaj'a... Da boluqdu!.. Çanız, kim bilsin, ol entda bir zat ajtırıq ese va. Baraxsan (çarlı-naşvırsız), ajtl

Ol zamanda ne zat eseda bir seir zat boldu. Makar ol ömyrynde-çaşavunda bir zamandada bir-biri ızından on sözden көвny ajtalmavcu Makar edi, bilmej turqanlaj kesinde sөleşmeklikge acыqlыq bolqanın esledi. Ol sөleşgeninde kesi da seir boldu. Eki Makar bolqanca boldu: biri sөleşgenca, ol biri da тыңлав seirsinnenca boldu. Ань sözy syzylyv ariv qujula edi, sözle bir-birin kim ozsa da dev syrgenca syre edile, andan sora va uzun ariv tizilgen tizginle vola edile. Ol qorqmaj edi, çuncumaj edi. Ань тыңлаqань bolsada, ol çenil oquna tyzeliv eki kere artыq qысра edi.

Ol kesini inanьv demenili ajtxanьn kesi anьlaj eslej edi.

Qart Tajon allыnda ань çamanлыqьna bir kesek camlanьv, artда va Makar alqын көrynненica alaj teli va tyl көreme—dev inanьanca esin ullu iјiv, тыңлав vaşladь. Ivan degen pop, birinci minutda ol oqaj qorqqan da etiv, Makarнь cibur toncuqunu eteginden tarta edi, alaj volqanь ycyn Makar kesin arь-bir çanьna sildev alqanca toxdamaj vardь. Andan sora popcuq da qorqqanьn qojdu, ань birgesine kelgenni tyz ajtxanьn көryv emda vu tyzlyk qart Tajonnu çyregine çararьqын da biliv, kylymsyrev-ьсарьv çarьdь. Ol oqaj esen, qart Tajonda qulluq-

askerge alqan tamada çaşın qajır emda nek eltgenlerin, anь qajda elgenin emda anь nasıbsız syeklerini qajda çatxanların ol bilemi edi da?

Ol araqlı көв ice edi dejdile? Ajxajda, bu tyzdy, anь çyregi araqlı izlegen edi...

— Sen nenca şısa dejse?

— Ivan degen pop, kitabxa qarav:

— Tört çyz—dedi.

Igidi! Alaj'a bu sora araqlı edi da? Törtten ycysy suv, çaңыз төрден biri da tamam kerti araqlı bla tytyn qoşulqan edi. Sora yc çyz şısanь sandan сығарыға керекdi.

Qart Tajon —Bu ajtxanların varında ol tyzmy ajtady?—dev Ivan degen popxa sordu, emda anь alqlı camlannanь көрыне edi.

— Pop —Taza tyzdy—dev aşyqlış çuav etdi, Makar'a toxdatmaj vara edi.

Ol otuz min ilkinі qoşdu. Sora bu azmьdy da? Anь tьşında da eki minin ol qatınlı avruqlan zamanda kesgendi... Anь çyregi da aur edi, ol kesini qart qatınlı qatında oltururqa da syje edi, inçilmekligi va anь tajgaqa syre edi... Tajgada ol çyлаqlan da ete edi, anь kirpiklerinde çyлаmuqlar da buzlay edile, buşuvdan suvuq tuvra çyregine deri da өте edi... Ol'a kese edi.

Qatınlı va artda eldy. Anь asьrarqa kerek edi, anь va acxasь çoq edi. Axьratda-ol dunjada qatınlı yjy ycyn хақ verirge ol otun keserge çalqa çараşды... Kupse va anь inçilgenin көrdy da quru onuşar kapek verdi...Qart qatında suvuq, buzlaqlan

yjde kesi çaңыз çata edi, ol'a daqьda kese edi emda çылаj edi. Ol çyk арваланы веş kere andan da артық санарқа kerekdi деv murat ete edi.

Qart Tajonnu көzlerinde çыламуqla көryndyle, emda Makar вазманы табаqlарын саяқалқанларын emda ақас табақ өрге көltyrylyнyв, алтын табақ'a ениşге тыşgenin көrdy.

Makar'a toxdamaj сөлеşe edi: xar zat da аланы kitabларында çазыльвдь... dej edi. Meni қачан bolsada bir erkeletilivny, salam almaqlықны neda қуаныснъ сынақаным болқантыдь? Ala ma mунu izlesinle. Аны savijleri қajdadыла? Ala өlgen заманда ана бушув, çылав тыşgen edi, өсгенlerinde va aur inçilmeklikni tyvynden сықарқа virem-vire kyreşir ycyн аны қojув ketgen edile. Ol kesida kesini екinci qart қатынь vla qart boldu emda қарыvu kete, оқursuz, kirir ышықь volмақан аман қартықны çувуqlаша kelgenin көrdy. Ala, tyzde çан-çанындан ullu çelle ura-tyje turқан, eki өksyz нызь terekca, tura edile.

Qart Tajon daqьda çаныдан—Tyzmydy?—dev sordu. —

Pop da çуав eterge ашықды:

— Taza tyzdy!— dedi.

Ol заманда vazman daqьda қыныldady... Alaj'a qart Tajon саqlышlandь.

Bu ne zatдь,—dedi ol:—meni çerde kerti-çарақан suvaby adamларым (pravedniklerim) vardыла da... Alаны көzleri асыqla, vetleri da çарыqla, kijimleri da kir tamқasъzladыла... Igi topraқа аланы

çyrekleri da çumuşaqлады; иги urluqnu aladyla emda tyzde bitgen ariv gokga xanslanь, ariv ijisli saqqanlanь qajtarьv beredile, men alanь ijislerin çaratama. Sen'a kesine qaracь...

Qaraqanla varьda Makarqa көз ijdile, ol da ujalды. Ol көзlerim mutxuzdula betim da qaranьды; vaş tyklerim bla saqalьmda öre turuvdula, kijimlerim da çыltьrvдыла—dev eskerdi. Ol ölyrynden alqa ertde oquna ellige тыжышь voloqanьca sydge kijiv varьr ycyn, curuqla alama dev tursa da, alaj'a xaman acxanь icgige beriv, iciv turqanьды, endi va Tajonnu allьnda, em osal jaqutluca, osal torvascьqlanь (çumuşaq curuqla) kijiv tura edi. Ol çerge çutuluv qalьrqa da oqaj derik tyl edi.

Qart Tajon—seni betin qaranьды, көзlerin mutxuzлады, kijimlerin da çыltьrvдыла—dev toxdamaj vaşлады. Seni çyreginde va esirik çaravsuz xansla ösyvdyle—dedi. Ma men suavь adamlanь nek syjgenim emda sana uşaş terslege betimi көrgyzyrge nek syjmegenim munu ycundy—dedi.

Makarnь çyregi qьsьlyнды. Ol kesini çaşamaqlьoqьn aььvxa sanav ьjьlqaraq boldu. Ol, mьdax voluv, vaşьn enişge tutdu, alaj'a bilmej turqanlaj vaşьn көltyryv daqьda ьlaj aььv səleşdi:

„Tajon ne suavьlanь хақындан səleşedi? Makar bla bir zamanda birge çerde vaj yjlede (xoromlada) çaşaqanlanь usynden səleşe ese, Makar ьlanь bileди... Alanь көзleri acьqla-çarьqlадыла, ne ycyn desen, ala Makar төкgen caqlь bir çьlamuq төкine-

gendile, vetleri da çarьqдыла, ne ycyn desen, dux-la bla çuvulqандыла, kijimleri da kişi qolla bla etilinnendile da ань ycyn tazadyла“.

Makar vaşьn daqьda mьdaxlanьb enişge voş-ladь, alaj'a daqьda keltырdy.

Ань тьşьnda da sora qalqanlaca, ань da асьq-ça-рьq, асььnnan, iclerinde çer bla көк көrynнен көzleri bla emda dunjada xar alamat zatxa da ась-льqа хазьr volub turqan taza çyregi bla tuvqan-ьн ol көrmejmidi da?—emda ol kesini mutxuz-mьdax emda аььblannan-ьjльqдырььnnan тыrsynyn (figurasьн) çerni tyvunde çaşьrьqа syje ese, ol za-manda bu işde аььb аньqь tyldy. Kimniki di da?—munu va ol bilmejdi...

Alaj'a ol bir zatнь biledi, ol da ань çyreginde төzьmy tausulqандь.

VII

Ajxajda, Makar ань sөleşgeni qart Tajonna qalaj tatьqanьн көrelse edi emda ань xar acuvlu sө-zy, qorqaşьn girca, altьn tabaqqa тыşgenin көrel-se edi, ol kesini çyregin тынclьqlь eter edi. Alaj'a ol bu zatlanь birinda көrmegen edi, ne ycyn de-sen, ань çyregine soqur tавkellik qujula edi.

Ma ol kesini bytev ась çaşavuna qaradь. Ol endige deri bu aur çykny keltырьrge, ana тө-zerge qalaj qolundan kelgendi? Ol ань çyrytdь-keltырды, ne ycyn desen, entda alqьn alda ьşan-maqlьq—tuvanda çulduzcuqca volub qьмыldaj edi. Ol savdu, ань sevebli, kim bilsin, entda maçal

улушын да, чаşавун да сынаръкъ ese va... Endi ol em ахьрында тура edi emda ысанмакълыкъ да ыуqlан-нан edi...

Ol zamanda ань ыанынь icinde qарањъ boldu, emda сауырав kece ыуq bolmaqan tyzde boranca, anda acuv qajnaj edi. Ol qajda, kimni vetini allynda turqанын, kesini acuvundan qalqанын varында unutdu

.

Alaj'a ана qart Tajon ылај ајtdы:

Сауы бол, насъвсыз! sen ыер ysynde tylse... Мында tyzlyk... саңа да тавылыкъды.

Makar da elgenđi. Ань ыыregine ань ыазыкъсы-надыла dev ань тысды, ань ыыregi да ыумушады; alaj'a al kynynden art kynyne deri ань насъвсыз ыаşаву ань көзlerini allynda turqan sevebli, olda kesi kesin adam сыdamazca ыазыкъсында. Ol ыылаqan да etdi... Qart Tajon да ыылады... Ivan degen qart porcuq да ыылады, keң aq ыенleri ыла ыыламуqlарын syrte, allaxны ыаş qulluqcularы да ыыламуq төkdyle.

Bazman'a xaman qымыldaj edi, vazmannы аqас таваqы да өrgeden-өрге көltyrylyne edi!..

Отв. редактор *А.-С. Гербеков.* Техредактор *Ш. Блмшотов.*
Сдано в производство 23/V 1935 г.
Подписано к печати 7/VI-1935 г.
Формат 114x162¹/₃₂. Тип. зн. в 1 бум. л. 51,200, печ. лист. 1,53
Тираж 1600. Заб. № 1107. Облито № 19.

Типография Кароблнациадата
Кисловодек 1935 г.